

Bəşər tarixinə nəzər salarkən orada sonsuz sayda münaqişələrin, qarşıdurmaların, inli-xırdalı müharibələrin, soyqırımların olduğunu görürük. Qəribə mütəllifləri A.Toynbi, O.Şpenqler, S.Hantinqton və b. sivilizasiya nəzəriyyəçiləri bir çox məqamlarda belə bir qənaətə gəlirlər ki, əslində, dünya tarixi, deməli, sivilizasiyaların mövcudluq tarixi dünya hökmranlığı uğrunda gerçəkləşdirilən sonsuz müharibələr silsiləsindən başqa bir şey deyildir. Lakin XX əsrədək müharibələrin mahiyyətini analiz edərkən onların aparılmasında qəribə bir qanunauyğunluğun baş verdiyinin şahidi olur. Söhbət ondan gedir ki, əvvəlki müharibələr tarixdə hökmranlıq, ərazi və ya dini məslək uğrunda gedirdisə, XX əsrdə demək olar ki, müharibələrin əksəriyyəti dinc əhaliyə qarşı aparılmışdır. İkinci məqam ondan ibarətdir ki, insanlar min illərlə müharibələrə, soyqırımlara nifrət bəsləsələr də onun qarşısının alınmasına da nail ola bilməmiş və bu problem müasir günümüzdə qədr tarixin ən böyük kabusu kimi insanlığı izləməkdədir. Bu anlamda tarixin fəlsəfi dərk, zaman-zaman nəzəri fikir üçün aktual olduğu kimi, indi də öz aktuallığını saxlayır. Bu kimi tarixi faktların ən tipik nümunəsini biz Ermənistan-Azərbaycan tarixində görürük. Bu tarixin öz fəlsəfəsi vardır.

Sözgedən müharibənin müəmmalı cəhəti ondadır ki, bu ərazilərin torpaqların sahibi olmaya, tarixini tamamilə fantaziya, xəm xəyal və mif üzərində quraşdıran ermənilər "dənizdən-dənizə" ərazilər uğrunda bilavasitə yerli əhalinin məskunlaşdığı, onu sal qayalıqdan müasir mədəniyyətdəki çatdırılardan, bəsləyənlərdən zor gücünə qoparıb, bu müqəddəs torpaqları özünüküleşdirməyə cəhd edir. Hətta bu yolda heç bir tarixi məsuliyyətdən çəkinməyərək ermənilər müxtəlif üsullarla tarixi təhrif edərək özlərini bölgənin aborigen toplumu kimi qələmə verirlər. Lakin tarix bir şeyi həqiqət kimi ortaya qoymuşdur ki, ermənilər öz arzularına heç vaxt özlərinə məxsus qüvvələrlə sahib ola bilməyəcəklərini anladığı üçün bir tərəfdən Qərib imperiəlizminə, digər tərəfdən, Rusiyaya sığınmış və hiyləgərcəsinə onlardan istifadə edərək özlərinin "dənizdən-dənizə" kimi çirkin amallarını reallaşdırmağa cəhd etmiş və buna davam edirlər.

Tarixi statistik məlumatlara keçməzdən əvvəl yalnız onu deyək ki, biz tarixi vəhdət kimi dərk etmək istərək görürük ki, soyqırımı fəlsəfəsindən danışmaq qədər düşünən insan üçün əzablı bir başqa hadisəni təsvir etmək mümkün deyildir. Bu yer üzündə mövcud olan istər müharibə qanunlarının, istərsə də digər qanunların bir anda məhv edilməsi deməkdir. Bu anlamda Xolokost, 1918-ci il mart və 1992-ci ildə Xocalı soyqırımı əslində müxtəlif zamanlarda baş vermiş eyni bir aktın - yer üzündə

faşizmin insanlığa qarşı soyqırımından da başqa da bir şey deyildir. Ona görə də belə bir məqamda onu da qeyd edək ki, əslində 1918-ci il mart qırğını və Xocalı soyqırımı təkə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı aktı da deyildir; burada ən qəddar və vəhşi üsullarla yandırılanlar, öldürülənler arasında virtual şəkildə ingilis, alman, fransız, rus, belarus, ərəb, türk və yüzürlə adını çəkmədiyimiz dünya xalqlarının ən məsulları, sivililləri, obrazlı desək, Budanın, Musanın, İsanın ali prinsipləri də qətl edilmişdir. Zira bu soyqırımı erməni faşistləri törətdiklərindən havadartlarının himayəsi səbəbindən onlara qarşı beynəlxalq hüquq da susmaqda və ya susdurulmaqdadır.

Azərbaycan tarixinin son 200 ili təhlil edilərkən görürük ki, 1804-cü il Kürəkçay, 1813-cü il Gülüstən, 1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsinin nəticəsi olaraq ikiye bölün-

124 min ermənidən başqa, buraya qeyri rəsmi köçürülənlərlə birlikdə onların sayı 200 min nəfərdən çoxdur. Bu da tarixi faktdır ki, 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında imzalanan Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Şimali Azərbaycanın Naxçıvan və İrəvan xanlığı ərazisində Erməni vilayəti təşkil edilmişdir.

"Tarixin dərinə dərk edilməsi fəlsəfənin və tarixin yaxınlaşmasını nəzərdə tutur. Tarixin fəlsəfəsi tarixin tədqiq edilməsi təcrübəsi üzərində düşüncədir".

Akademik Ramiz Mehdiyev

Köçürmə siyasəti XIX yüz il boyunca davam etmiş və nəticədə ermənilərin sayı Azərbaycan torpaqlarında o qədər çoxalmışdır ki, artıq onlar "Böyük Ermənistan"ı gedən yolda daha da həyasızcasına təşkilatlanaraq, ideoloji olaraq uydurduqları xəstə mifi gerçəkləşdirək üçün 1887-ci ildə Cenevrədə Qınçaq, 1890-cı ildə isə Tiflis şəhərində "Daş-

amı həyata keçirtmişdilər. Ən dəhşətli bu idi ki, Tiflis erməni peşə sahibi olmaqla yanaşı, həm jurnalist idi, həm də Berlində Humbolt Universitetinin fəlsəfe fakültəsini bitirmişdi. Bu da bir paradoksdur. İnsan, fəlsəfə və silahsız insanların soyqırımı? Təzliklə bolşeviklərin dəstəyi və Leninin təklifi ilə Bakı Komunasının rəhbəri

Tariximiz - taleyimiz

dükdən sonra Azərbaycan ərazisində yaşayan müsəlmanlar, türklər və digər xalqlar tarixin heç bir dövrü ilə müqayisə olunmayacaq dərəcədə məkrli bir siyasətlə üzlaşdılar. Bu siyasətin təməlləri çar Rusiyanın ənənəvi siyasətindən - "parçala və hökm et" strategiyasından qaynaqlansa da onun həyata keçirilməsində Yaxın Şərqi müxtəlif bölgələrindən Azərbaycana köçürülən ermənilər əsas alət qismində çıxış etmişlər. Qeyd edilən tarixdən başlayaraq kütləvi olaraq istər Cənubda, istərsə də Şimalda yerli əhali erməni millətçiləri tərəfindən mütəmadi olaraq etnik təmizləmələrə və soyqırma məruz qalmışdır. Ermənilərin Qafqaza kütləvi şəkildə köçürülməsi faktı artıq hər kəsə bellidir. Bu köçürülmənin ilk startı hələ I Pyotrun zamanında 1724-cü il 10 noyabr fərmanı ilə başlamışdı. Tarixdən məlumdur ki, həmin dövrdə artıq Səfəvi dövləti xeyli zəifləmiş və şimal ərazilərinə olan nəzarəti tam həyata keçirə bilmirdi. Xanlıqlar dövründə isə ümumiyyətlə vahid dövlətin təmərəküzlənməməsi səbəbindən onlar nəinki bu prosesi dayandırmağa müvəffəq olmadılar, əksinə özləri də sonradan tam işğala məruz qaldılar. Çar Rusiyası isə bu zaman artıq sürətli çiçəklənmə dövrünə daxil olmuşdu. 10 noyabr fərmanı bir növ qədim Azərbaycan torpaqlarına - Dərbənd, Bakı, Gilan, Mazandaran və bütövlükdə Xəzər sahillərinə ermənilərin köçürülməsinin rəsmiləşdirilməsi idi.

Rus şərqsünası N.Şavrova istinad edərək qeyd edək ki, 1828 -1829-cu illər Rusiya - Türkiyə müharibəsi qurtardıqdan sonra İrandan 40 min, Türkiyədən 84 min erməni əhalisi Yelizavetpol və İrəvan quberniyası, o cümlədən Tiflis, Borçalı və Axalkələk qəzalarında yerləşdirilmişdir. Şavrov yazır ki, bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, rəsmi köçürülən

naksutyun" partiyalarını yaratmışlar. Bu və buna bənzər müxtəlif partiyaların və yerli özlərlə yalnız bir ideali var idi; mifi realıya çevirmək, xəstə təfəkkürlərini bütövlükdə ən sadə ermənidən tutmuş yüksək vəzifələrdə çalışanlara kimi hər kəsə, - sənətkarlara, tacirlərə, hərbcilərə, bank maliyyə sistemində və s. çalışan ermənilərin hamısının şüuruna yeritmək. Hadisələri sonrakı gedişatı onu göstərdi ki, onlar bu işdə əslində birinci mənada, "dənizdən-dənizə" Ermənistan yarada bilməsə də, ikinci mənada erməniləri total şəkildə təfəkkürə xəstə edə bildilər. Və hazırda da bu xəstəlik davam etdiyindən onlar Qafqazda baş verən ən əhəmiyyətli quruculuq layihələrindən kənardə qalmışlar.

Prezidentin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, professor Əli Həsənov "Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri" adlı monoqrafiyasında qeyd edir ki, təkə 1896-cı ildə 1908-ci ilədək - 13 ildə Zaqafqaziyyəyə 400 min erməni köçürülmüşdür. Bu tarixi faktı qeyd edərkən müəllif erməni mifini ifşa etmək üçün məhz yerli - mənbələrə deyil Rus şərqsünası N.Şavrova müraciət edərək qeyd edir: N.Şavrov öz kitabında yazır ki, "1896-cı ildə general adyutant Şeremetev Zaqafqaziyyəyə yaşayan ermənilər haqqında məlumatında onların sayının 900 min nəfər olduğunu göstərmişdir. 1908-ci ildə isə onların sayı 1 milyon 300 min nəfərə çatmışdır, yəni bu müddət ərzində ermənilərin sayı 400 min nəfərdən artıq çoxalmışdır. Hal-hazırda Zaqafqaziyyəyə yaşayan 1 milyon 300 min ermənidən 1 milyon nəfəri diyarın köklü sakini deyil onları buraya bəz köçürmüşük". Bu kimi tarixi faktlar onlarla, hətta yüzlərdədir, bu da müasir Ermənistan dövlətinin əslində Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasını

təsdiq etmiş olur.

1918-ci il Mart qırğınları bəşər tarixinə düşmüş ən dəhşətli soyqırımı aktlarından biridir. Mart qırğını ərəfəsində S.Şaumyanın silahlı dəstəsinin sayı artıq 20 minə yaxın idi. Hansı ki, onlar bolşevik pərdəsi altında bilavasitə Mart qırğınlarının törədilməsində qeyri-adi dərəcədə fəallıq göstərmiş, qətl-

kimi S.Şaumyan fəaliyyətini genişləndirərək qətləmi həyata keçirmək üçün fürsət əldə etdi. Mart ayının 30-da erməni - bolşevik birləşmələri Bakı şəhərinə gəmilərdən, və tayyarlardan atəşə başladılar. Ermənilər şayiə yaymışdılar ki, İçəri şəhərdə müsəlmanlar kütləvi şəkildə rusları qırırlar. Nə baş verdiyini deqiqləşdirməkdə çətinlik çəkan silahsız müsəlmanların üzərinə digər bir tərəfdən silahlı daşnaklar hücumu keçdilər. Qocaya, uşağa, silahsız və köməksiz bir kəsə aman verməyən cəlladlar 31 martdan aprelin əvvəllərinə kimi şəhərdə dəhşətli soyqırımı törətdilər. Bakı şəhərində bu qətləmə zamanı 12 mindən artıq azərbaycanlı ən qəddar üsullarla öldürüldü. Həmçinin bu soyqırımı zamanı Quba qəzasında 16 min dinc əhali kütləvi məhv edilmişdir. Burada Amazapsın rəhbərliyi altında 167 kənd yandırılmışdır ki, onların 35-i sonradan bərpə edilə bilməmiş və biryolluq yer üzündən silinmişdir. Amazapsın törətdiyi bu qətləmlərdə sübut olunmuşdur ki, nəinki azərbaycanlılar, o cümlədən yəhudi əsilli insanlar da qəddarcasına qətlə yetirmişlər.

Mənbələr qeyd edir ki, bu qətləmədə 3 minə qədər günahsız yəhudi soyqırımı aktında məhv edilmişdir. Mart qırğınlarında erməni cəlladları 50 mindən artıq azərbaycanlı soyqırma məruz qoymuş, yüzlərlə məscid, maddi-mədəniyyət abidələrini yandırmış, kəndləri yer üzündən silmişdir. Bütövlükdə 1918 -1920-ci ilin qırğınları zamanı ermənilər Bakı, Quba, Şamaxı, Lənkəran, İrəvan, Ordubad, Şərur, Qars, Səlməs, Urmiya və adlarını çəkmədiyimiz minlərlə yaşayış məntəqələrində total şəkildə insanları öldürmüş, bir milyondan artıq yerli əhalini etnik təmizləməyə məruz qoymuş onları öz ata-baba torpaqlarından didərgin salmışlar.

(Davamı 7-ci səhifədə)

(Əvvəli 6-cı səhifədə)

1918-ci il Mart qətliamından sonra erməni ideoloqları beynəlxalq aləmdə öz "yazıq" simalarını yenidən bərpa etmək üçün ən müxtəlif üsullarla beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmağa başladılar. Onların əsas məqsədi bu idi ki, bu qırğınları ermənilərin müsəlman-türk əhalisinə qarşı qətliam kimi deyil, bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında hakimiyət uğurunda savaş kimi qələmə versin. Onlar xüsusilə mətbuat sahəsində geniş işlər aparırdılar. Eyni ilə 1905 -1906-cı illər Anadolu da törətdikləri qətliamda olduğu kimi hər vəchlə sübut etmək istəyirdi-

Tariximiz - taleyimiz

lər ki, ermənilər heç zaman nə müsəlmanlara, nə də ki, türklərə qarşı qətliam törətməyiblər. Onlar bu qırğınları hakimiyət uğurundan sinfi mübarizə kimi qələmə verirdilər. Yalnız bir faktı qeyd edək: 1919-cu ilin Bakıya göndərilən general Harborda təqdim edilən sənəddə erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin mart hadisələrində iştirakını qətiyyətlə rədd edirdi. Mart hadisələri zamanı Bakı şəhərində öldürülən 1000 nəfərdən 300-ün erməni və rus, 700-ün müsəlman ol-

duğunu iddia edirdi.

Hər bir gecənin açılan səhəri olduğu kimi, bu zülmün də sonu olmalı idi. 1918-ci il may ayının 28-də Şərqi İlk demokratik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra artıq ermənilər yenə "sülh" şəraitinə keçməyə məcbur oldular. Demokratik Respublika mart soyqırımına qiymət vermək üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratdı ki, ermənilərin Azərbaycan ərazilərində törətdikləri cinayətləri araşdırsın. Həmçinin qərara

alındı ki, mart ayının 31-i matəm günü kimi qeyd edilsin. Lakin mövcud beynəlxalq şərait Cümhuriyyətin nəzərdə tutduğu müqəddəs amalların hamısını həyata keçirməyə imkan vermədi. 23 aylıq mövcudluq dövründə Demokratik Respublika fədaileəri tarix baxımından elə bir məhvər formalaşdırdılar ki, o, nəinki region, nəm də ki, bütövlükdə Şərqi ölkələrinin demokratiya simvoluna çevrildi.

Şölət Zeynalov
Fəlsəfə İnstitutunun "Davamlı inkişafın fəlsəfəsi" şöbəsinin böyük elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Elm.- 2018.- 6 aprel.- S. 7.